

UNHA GUERRA NUNCA DECLARADA. OS SERVIZOS BRITÁNICOS EN GALICIA DURANTE A II GUERRA MUNDIAL

Emilio Grandío Seoane

HISPONA, Universidade de
Santiago de Compostela

DOI: [10.17075/etragsgm.2022.006](https://doi.org/10.17075/etragsgm.2022.006)

España non foi «neutral» nos anos da Segunda Guerra Mundial. E, contrariamente ao que se dicía oficialmente, tampouco era «non-belixerante». Só hai que pasar as páxinas dos xornais da época e observar os titulares de 1939 en diante para velo. Está aí. A ditadura de Franco orientouse nunha decidida estratexia cara aos seus obxectivos de grandeza. E tíñaos diante mesmo. A postura durante os anos do conflito mundial foi de apoio ao Eixe. Sobran testemuñas e documentación sobre iso, máis alá da imaxe dos seus aparatos de información. Negalo é poñer unha venda nos ollos. Outra cousa é que, preto de rematar a guerra, o franquismo fose quen de virar cara aos seus intereses a opinión que sobre España tiñan aqueles que venceran o fascismo. Un novo mundo chegaba e a utilidade de Franco para o desenvolvemento do dique fronte á expansión do socialismo soviético pola Europa meridional fíxose valer. Unha ditadura útil, e non só pola súa situación xeográfica, senón tamén para amañar certas fendas na construción dos novos tempos. Fendas que non se percibiron no seu momento pero que pola información que nos chega existiron sen dúbida.

E Galicia estaba neste territorio. Con todo, a relevancia do territorio galego no rumbo da Segunda Guerra Mundial non vén expresa ata anos máis recentes, cando novas investigacións saen á luz. Mais foi unha auténtica mágoa perder as testemuñas das xeracións que viviron as bandeiras e os berros; como se achegaban e sobrevoaban polo territorio avións de combate; como se escoitaban os combates a poucas millas da costa para saír nos barcos á procura dos superviventes; como alemáns en uniforme paseaban polas cidades, vilas e aldeas galegas; como nas zonas costeiras se instalaban, en pouco tempo, milleiros de soldados de leva en campamentos improvisados; como as zonas de explotación do volframio fervían de xente e de control militar... Se exceptuamos o contexto marcado pola cruel represión en que nos atopamos dende o verán de 1936 —o cal, certo é, é moito exceptuar—, o que viviron a principios da década dos 40 foi o máis preto que estiveron os galegos dun conflito de trincheiras mantido no tempo. Mais polo relato que tivemos deste pasado semella que a guerra non pasara por aquí...

As viraxes radicais nestes anos non foron exclusivas do franquismo. Tampouco Gran Bretaña, Estado cuxos servizos de información son analizados nestas liñas que tedes diante, tivo sempre unha única actitude decidida en contra do fascismo. Especialmente do alemán, non tanto do italiano, xa que as semellanzas e con-

verxencias cos primeiros eran máis das que se poidan supor. De feito, os cinco anos de enfrontamento armado entre alemáns e británicos foron no século XX máis a excepción que a rutina. E o mesmo pasou no trato á ditadura do xeneral Franco, xa que o sistema se consolida máis adiante ao abandonar esa sensación de provisionalidade.

Os sistemas de información nazi desenvólvense moito antes que os británicos en territorio español e galego. Xa dende as primeiras novas reproducidas nos xornais no mes de agosto de 1936, observamos a súa notable presenza e apoio á sublevación. Mesmo xa se atopaban dende os anos finais da República, o que non é motivo destas liñas.

A presenza dos servizos de información británicos durante a Segunda Guerra Mundial pode dividirse en cinco fases:

1) A primeira dende 1935 ata 1940 aproximadamente, na cal observaremos a adaptación do Foreign Office dende os anos finais da República da Fronte Popular ata a toma de poder do primeiro ministro Winston Churchill, que muda a perspectiva sobre a actividade dos servizos de información en Europa. Polo medio atravesaremos o período da Guerra Civil, na que os británicos tiveron un papel determinante especialmente na toma en consideración do Pacto de Non Intervención e a ausencia de actividades en defensa da democracia republicana.

2) A segunda cobre aproximadamente os anos dende 1941 ata o verán de 1943, cando se desenvolven estes servizos, tanto na súa vertente de información e contrainformación como de preparación de sabotaxes e posibilidades de intervención directa.

3) A terceira desenvólvese baixo a presión americana sobre Gran Bretaña no tema España. Isto provoca que, a partir do verán de 1943, a presión interna sobre Franco se acelere coa Carta dos Procuradores e os rumores da participación de varios xenerais da ditadura nun posible golpe de Estado que quite a Franco do poder. Nese contexto, cos combates navais e aviacións sobrevoando Galicia, ten lugar a entrevista de Franco co embaixador británico Samuel Hoare no pazo de Meirás a mediados de agosto de 1943. A presión das Nacións Unidas atópase ben presente. Tras o encontro en Sada, a marcha do embaixador sen unha resposta clara de Franco continúa dende Londres cunha ausencia non xustificada no retorno do embaixador en setembro.

4) A cuarta iníciase tras a volta do embaixador Hoare retornado a principios de outubro, horas despois da data do rumor difundido dunha invasión aliada da Península por Portugal ou polo norte galego. A relación entre Gran Bretaña e España vira cara a momentos ben tensos, pero dende finais de 1943 semella que moitas redes aliadas creadas nos anos anteriores se desmantelan. España deixa de ser un obxectivo prioritario para a intelixencia británica —que non aliada— dende o verán de 1944.

5) Finalizamos cunha derradeira fase en que se acomete a reconfiguración dos servizos de información cara á Guerra Fría. Un novo mundo, unha nova sociedade que debe ter nos seus servizos de información un obxectivo prioritario na prevención de riscos fronte aos totalitarismos de distinto signo. España, *a priori*, queda á marxe. Pero non é tan así, xa que segue sendo necesaria para aspectos do remate da Segunda Guerra Mundial. A ditadura franquista adáptase, aparece o pragmatismo do réxime, que prioriza a supervivencia do sistema de poder antes que os proxectos de futuro. A praxe antes que a teoría, perfectamente modulable a través do exhaustivo e asfixiante control da información por parte do réxime. Nova sociedade, novos servizos de información orientados a novas realidades.

1. A POSICIÓN BRITÁNICA SOBRE ESPAÑA (1935-1940). A TRANSCENDENCIA ESTRATÉXICA DE GALICIA

Dende principios do século XX, o Almirantado británico contaba con servizos de información repartidos por todo o territorio español. Aquelas motivacións eran tanto pola cuestión estratéxica do territorio en que se atopaban como pola especialización económica dos seus investimentos. Por exemplo, en febreiro de 1917, contaban con estacións en Madrid e boa parte da costa española: Sevilla, Bilbao, Vigo e Barcelona. No caso de Vigo era notorio o feito da existencia do «Cable Inglés», servizo de comunicación que conectaba directamente coas illas (Viñas 2021: 210). Por certo, situado ao lado do «Cable Alemán» (Giráldez 2014).

A marcha do embaixador británico Grahame en 1935 virará totalmente a posición británica respecto da República española. As mensaxes de Grahame —que xa levaba dende a ditadura de Primo de Rivera nese posto— cara ao Foreign Office presentaban unha democracia española con problemas, como moitas do seu con-

texto de mediados dos anos trinta, mesmo con dúas tentativas de subverter o réxime en 1932 e 1934 (Viñas 2021: 27-31). A chegada do novo embaixador Chilton mudou radicalmente a posición do Foreign Office sobre España con base nas informacións transmitidas. Chilton tivo dende a súa chegada ao cargo, meses antes da vitoria electoral da esquerda en febreiro de 1936, unha clara actitude de transmitir unha imaxe negativa do que estaba a acontecer na República. Este cambio de persoa na delegación británica en España vén a probar tamén que dende Whitehall se percibía, mesmo antes das eleccións, que algo podía cambiar en España, mesmo ameazando á República (Grandío 2013).

Nestes meses, boa parte dos servizos consulares británicos (Sevilla, Madrid, Vigo...) envían informes negativos, rozando a alarma social, sobre o que está a ocorrer nas rúas españolas. O cónsul en Vigo, Oxley, transmítelle a Chilton, a finais de maio e principios de xuño de 1936, unha serie de plans organizados por sectores comunistas e uxeitistas, inspirados dende a Unión Soviética, para provocar unha revolución. Este relato é difundido por moitos medios de comunicación, que se fan eco da nova, pero o singular é como o mesmo cónsul británico tensa unha situación de alarma contra daquela República —contexto en que se atopaban boa parte dos dirixentes das dereitas españolas—. Máis transcendente aínda é como non hai resposta aparente dende o Foreign Office (Viñas 2021: 209-216).

O mesmo Oxley comenta o 20 de xullo de 1936: «Situation here very serious»¹. Considera a situación nas horas en que é tomada a cidade olívica polos sublevados realmente dramática. A realidade é que o enfrontamento entre militares e unha resistencia minimamente organizada se produciu polo centro da cidade galega. Un segundo telegrama, procedente da Mariña británica do día seguinte, obrigaba mesmo a pensar nunha intervención da frota da Súa Maxestade británica para a defensa de cidadáns e intereses británicos². Segundo o texto, a defensa da República non se atopa en ningún lado.

Isto non provoca ningún cambio na actitude das delegacións británicas no territorio español ante a sublevación. Moi ao contrario, os informes negativos

---

¹ Remitido ás 21:05 horas do 20 de xullo de 1936, «Situation in Vigo», National Archives, Foreign Office 371/20523.

² A comunicación indicaba ademais unha desproporción evidente. Segundo o Informe enviado en «Naval Code» («Código Naval») e recibido ás 14:42 do 21 de xullo de 1936, eran 600 persoas armadas na guarnición olívica fronte á estimación de 20 000 comunistas, NA, FO 371/20523.

dos consulados sobre o que ocorre nas rúas das zonas controladas inicialmente polos sublevados modéranse notablemente (Tetuán, Sevilla, Vigo), mentres que as noticias dos territorios que quedaran baixo control republicano seguen chamando á alarma (Moradiellos 2012: 153). O relevante é que hai un aviso de crear de xeito intencionado unha sensación de pánico pouco real, nun lugar ben afastado de Madrid e dos centros de decisión da República, que vén auspiciado dende o centro mesmo da diplomacia británica.

O noroeste da Península Ibérica non foi durante estes anos un destino secundario nin moito menos. Galicia foi unha zona da máxima importancia estratéxica para ambos os bandos por diversas razóns:

1) Dende as nosas costas uns e outros observaban o paso de barcos de toda bandeira polo océano Atlántico en ruta cara ao canal da Mancha, Francia, Gran Bretaña ou cara ao sur, en dirección a Portugal, Xibraltar, o Mediterráneo ou portos africanos.

2) Os portos da Coruña e Vigo eran punto de chegada e partida de barcos e tripulacións, igualmente de ambos os bandos, que tiñan América como orixe e destino. Pero tamén eran un lugar de refuxio na pouco doada travesía do Atlántico por aquel tramo.

3) Unha terceira razón, non menos relevante como xa temos sobradamente constatado, é que, do mesmo xeito que Portugal, Galicia foi epicentro da «guerra do volframio», mineral imprescindible para a industria bélica alemá e aliada (Martín de Pozuelo / Ellakuría 2008: 184).

4) E unha cuarta, necesaria dende esta perspectiva concreta: é un lugar sempre vencellado dende o inicio da guerra a unha posible invasión aeronaval, ben por parte do Eixe ou dos aliados. Por todo iso, converterase nun dos centros neurálxicos dos servizos de intelixencia.

O control das illas Canarias e Azores era indispensable estratéxicamente para os británicos (Alpert 2002: 460; García Cabrera 2019). Na estratexia militar do conflito, o que representaba a «autoestrada marítima do Atlántico» era fundamental para o dominio marítimo. Unha nota do Almirantado ao Gabinete de Guerra británico informaba da estratexia marítima que había que seguir no caso de guerra con España. Había que manter Xibraltar pola obvia conservación do control do Estreito e «na medida en que a base naval poida ser utilizada». No suposto de ter que deixar Xibraltar, a frota desprazaríase unha parte cara a Gran

Bretaña, outra a Freetown e outra aos Azores. Son os tempos de Dunquerque. Dende estas posicións de retirada estratéxica, a idea dunha inminente resposta á perda de territorio peninsular sería accións militares contra os portos de Cádiz, Vigo e Ferrol, na súa condición de enclaves-refuxio de barcos e submarinos alemáns³.

Nestes primeiros meses de 1940, os servizos diplomáticos británicos do noroeste da península, especialmente aqueles situados nas zonas portuarias, procuran e demandan maior comunicación co exterior. A presenza das forzas alemás que chegaban a Francia, o illamento que provocaba a situación dos británicos na Península e a persistente ameaza de deriva cara ao Eixe do réxime franquista obrigaban a formular certas medidas. Un informe enviado ao Foreign Office en febreiro de 1940 relataba os esforzos destes anos na creación das redes de intelixencia en Galicia. Tomando como centro Vigo, informábase de maneira continua do tráfico portuario —mesmo a chegada de submarinos alemáns ao porto— e duns precarios servizos de información que acadaba o aparato consular. Por exemplo, citábase que o vicecónsul da Coruña, Henry Guyatt, e o seu fillo realizaban traballos de observación coa súa motocicleta por toda a costa galega (Grandío 2021: 49).

O que se percibe na evolución do réxime de Franco fai incrementar os sinais de alarma para os británicos. Nun informe sobre a xuntanza mantida o 4 de maio de 1940 entre representantes do Estado Maior da Luftwaffe e do Ministerio do Aire en Berlín indicábase o seguinte: «Os españois permitiron que varios avións de recoñecemento meteorolóxico voen con bandeira española e a estación de radio da Coruña estivo traballando para a Luftwaffe» (Wingeate 2010: 26-27). A presenza alemá facíase cada vez máis patente na Península. Incluso un coronel español que escribía dende Vigo indicaba que se atopaba ben incómodo coa banda de «nazi gansters» —textualmente— en Vigo, xa que «eran capaces de dirixir este país cara a un movemento fatal»⁴.

---

³ «Naval policy in the event of war with Spain», National Archives, CAB/66/10/8. Tamén en Pastor 1990: 231-232.

⁴ Informe con data do 29 de maio de 1940, NA, FO 371/24507.

2. A CREACIÓN DA REDE: INFORMACIÓN E SABOTAXE (1941-VERÁN 1943)

Nestes primeiros anos da guerra, Gran Bretaña, aínda sen a entrada de Estados Unidos no conflito, atópase soa diante dun continente europeo copado polo Eixe e os seus Estados satélites, cada vez máis afianzados nas posicións totalitarias. A reconstrución iníciase dende a chegada á xefatura do Goberno de Churchill en maio de 1940. Unha das primeiras cuestións que considera prioritarias é consolidar os servizos de información dentro do continente, circunstancia bastante descoidada polo servizo británico de intelixencia nos anos trinta. Créase un Servizo de Operacións Especiais (SOE) para esta tarefa, activado cunha intención a medio camiño entre o conflito bélico e a observación pacífica.

Respecto das actividades destes servizos en Galicia, teríamos dúas grandes actuacións destas redes:

Por unha banda, a necesidade de información. A creación de informes internos de aparato descritivo de boa calidade para Londres converteuse nunha constante, especialmente nestas primeiras datas. Como exemplo podemos citar un informe sobre Vigo realizado a finais de outubro de 1940, no que se indicaban os problemas da carestía da comida. Salientaba neste informe o claro contraste co acaparamento de conservas e outros produtos producidos en Galicia que se realizaba, e que ían destinados a Italia, á Francia de Vichy e mesmo a «axentes alemáns que en todas as partes de Galicia están a comprar comida a altos prezos». Este negocio beneficiaba aos axentes económicos da cidade, mentres a sociedade no seu conxunto tiña serias complicacións para acceder a produtos básicos como azucre, fariña, aceite de oliva, queixo ou manteiga. Os anos da fame. Con todo, informábase de que a construción era próspera dende que se consolidara a seguridade no capital investidor. O café e o tabaco eran «case imposibles de atopar». Como o petróleo, «extremadamente escaso, mesmo no mercado negro». Ata dende o consulado de Vigo se dicía que a Garda Civil se atopaba insatisfeita co seu salario⁵.

Por outra banda, incentivouse a creación de redes con posibilidade de realizar sabotaxes contra o réxime. Ata hai ben pouco tempo, estes movementos

---

⁵ NA, FO 371/24508.

tan directos contra o réxime de Franco non se atopaban tan expresos, mais na investigación recentemente realizada nos arquivos británicos e sobre os grupos da resistencia fronte ao franquismo nestes anos aparécenos unha nova realidade, que denota unha maior intervención dos países aliados na orixe primeira da guerrilla en Galicia. Aquela primeira guerrilla tiña variada cor política, con regulamentos en que se atopaba a procura dun obxectivo político ben marcado de retorno á democracia republicana e a integración dos numerosos vectores políticos e ideolóxicos integrantes.

Por estas datas comezan tamén movementos máis intensos de procura de contactos coa clandestinidade política. O propio servizo secreto franquista observa a difusión de follas da Alianza Democrática Española a través dunha rede que xa no 1940 se estende por todo o Estado. A rede desta estrutura foi o embrión da posteriormente denominada Rede Ponzán (Téllez 1996, Ponzán 1996)⁶. O seu vínculo común: a oposición á ditadura. Algunhas apreciacións desta causa indican que mesmo era aconsellable este perfil: «Utilizaban ás persoas que por carecer de medios de vida se vían obrigadas a aceptar esta misión case ignorantes do servizo que prestaban»⁷. Se unha persoa se relacionaba con estes servizos, conseguir o diñeiro non era o máis complicado. Á marxe dun soldo, vencellado á calidade e cantidade da información que se achegase (valorábase especialmente o traballo en centros oficiais), custeábonselles todas as viaxes. O seu radio de acción foi notable en pouco tempo. Nesta rede foron detidas persoas en Madrid, Xerez da Fronteira, Valencia, Barcelona, Logroño, Zaragoza, Cádiz, Sevilla, Huesca, Vigo e A Coruña.

Esta primeira interacción con potenciais opositores ao réxime será observada negativamente polo embaixador Hoare, quen se mostra remiso a aproveitar estas redes por parte dos servizos de intelixencia propios. Cara ao exterior esta decisión de non apoiarse moito na oposición interna procedía non tanto da falta de confianza na súa capacidade e formación, senón da constatable infiltración que nestas redes tiñan os servizos franquistas. Non obstante, cara ao interior, había algo máis que limitaba o apoio á oposición interior.

---

⁶ Baseada na relación persoal de Francisco Ponzán, anos antes mestre en Olveira (Dumbría), co tamén mestre Vicente Rodríguez, de Mazaricos, Arquivo do Tribunal Militar Territorial N.º IV, Causa 624/40, p. 73.

⁷ Do 26 de xullo de 1940, *ibidem*, p. 39.

Loxicamente, os plans de infiltración en España do SOE establecíanse dende Londres: Andalucía e Xibraltar eran lugares de orientación prioritaria, pero tamén Navarra ou mesmo Galicia, por razóns distintas. Navarra pola proposta carlista maioritaria, sempre inestable co ditador Franco, e Galicia sobre todo polo número de resistentes agrupados e illados nas súas montañas.

Boa parte dos elixidos por Gran Bretaña para infiltrarse dentro destas estruturas clandestinas eran homes xa experimentados na loita en España. Curiosamente, a súa experiencia previa non fora apoiar os sectores republicanos durante os anos da Guerra Civil, senón todo o contrario. Boa parte destes homes traballaron nos anos da guerra a favor do exército de Franco e nalgúns casos foron mesmo condecorados ao remate da guerra. A súa loita, daquela e agora, era pola defensa da coroa británica e en pouco máis dun par de anos achegaron os seus coñecementos militares a un e outro lado da trincheira.

Segundo unha inicial planificación desta primeira estrutura, España dividíase en dez áreas e en tres grandes sectores. Un destes últimos comprendía toda a zona norte de España ata as montañas de Gredos e tiña a súa base en Porto (onde as compañías viñateiras británicas se utilizarían como base de comunicación)⁸. Aquí atopamos referencias vencelladas á localización da guerrilla e as súas bases, ademais de información dos mesmos servizos de información da ditadura. A relación de Galicia con Porto vai ser estreita neste ámbito. Porto serve como saída, pero tamén como punto de relación evidente con Lisboa. A realidade é que a Federación de Guerrillas León-Galicia ten bases de saída e puntos de seguridade establecidos dende os primeiros anos en Porto.

Ao longo de 1941 consolídase a colaboración da resistencia cos aliados. Como a incipiente creación da Rede Ponzán, que vimos nas páxinas anteriores, comezan a aparecer rutas de «fuxida». Non casualmente, estas redes de refuxiados europeos a través de España tiñan o seu punto de fuxida no norte da Península. O noroeste convértese no punto de saída de estruturas controladas pola embaixada británica, onde tiña un especial papel a muller do embaixador Hoare, *lady* Maud. Entre os papeis privados de Hoare atópanse varias referencias á súa intervención nestas rutas. Pero tamén sirva como exemplo a dirixida polo médico de Madrid Martínez

---

⁸ Esta rede de apoio dende Porto coñeceríase como a Red Shell, e atopábase dirixida polo delegado desta empresa e vicecónsul británico Cecil Rogerson (Flunser 2013: 128).

Alonso, en ruta por lugares como León (Hotel Oliden), La Bañeza, Vigo e Tui, ata saír finalmente polo embarcadoiro da Portela (Vigo) (Martínez de Vicente 2003). Tamén poderíamos falar do caso tan lembrado das irmás Touza e de máis redes de axuda que funcionaron durante estes anos preto destas vías de saída.

Todas estas accións e estruturas non concilian moito con esa imaxe de Hoare dunha diplomacia «á defensiva». De feito, era lóxico que formalmente cara ao exterior a tivese, xa que existe, dende a chegada do embaixador Hoare cando menos, un pacto preestablecido nunca asinado de non exceder as «liñas vermellas» co franquismo. É dicir, que non realizasen accións que axudasen a botar abaixo a ditadura. A posición inicial de debilidade de Gran Bretaña no contexto europeo ata a chegada directa de EE. UU. así parecía aconsellalo. Pero unha cousa era o relato e outra a acción, como podemos observar polos seus propios papeis.

Dende principios de 1942, a boa parte dos informadores utilizados nos primeiros intres de xeito urxente, como Martínez Alonso, recoméndaselles saír de España. Ademais de estar xa localizados polos outros servizos de información, non tiñan moito sentido dentro dunha nova estratexia, moito máis militar —xa con reforzo de EE. UU.—, das Nacións Unidas. De feito, a estrutura dos servizos de intelixencia británicos reforzouse aínda máis co acordo asinado cos servizos americanos —OSS— en xuño de 1942, que limitaba a actividade americana ao norte da África francesa e ao Marrocos español (Messenger 2014: 48). Os británicos intensificaron as súas accións no territorio español. Os servizos de investigación franquistas detectaron no mes de xuño de 1942 a realización, por parte de responsables diplomáticos británicos, de esbozos de zonas urbanas e recintos militares da zona costeira sur de Pontevedra, como Cangas, Arcade ou Vigo⁹.

O que amosa boa parte da documentación consultada é que os movementos británicos eran ben coñecidos polos servizos de intelixencia españois. Por exemplo, xa en maio de 1941, o Servizo de Información da Dirección Xeral de Seguridade (DGS) redacta un informe sobre a necesidade de contar con maiores medios para contrarrestar o enorme despregamento británico en Galicia («persoal en cantidade e idoneidade, medios de locomoción, diñeiro abundante...»). No informe da DGS indicábase que a intelixencia británica se «presume que funciona nesta rexión con actividade redobrada e que as súas compoñentes se atopan entre

---

⁹ Do 11 de xuño de 1942, Arquivo do Tribunal Militar Territorial N.º IV, Causa 274/42.

os súbditos ingleses aquí radicados, en íntima colaboración con elementos españois afíns —dereitistas, anglófilos e roxos—, recrutados entre os descontentos de boa posición social e os restos, que, en gran cantidade, quedan da Fronte Popular». Citábanse nel determinadas personalidades —o xa coñecido cónsul Guyatt (e os seus fillos), que realizaba «todos os meses» unha visita de «inspección dos seus súbditos» co percorrido «A Coruña-Ferrol e A Coruña-Vilagarcía»—; altos empregados do Anglo-South American Bank; súbditos británicos —unha muller, Rosemary Magellan Douglas, que se matricula durante un tempo na Universidade compostelá e que se despraza entre esta cidade, A Coruña e Vigo—, e algún civil español. Pero, segundo a DGS, esta rede era a punta do iceberg: «Sería necesaria unha actuación de grande envergadura, pola que se chegasen a fiscalizar as súas contas, o diñeiro que gastan, que é moito, e a clase de relacións que cultivan nas altas esferas da sociedade coruñesa, para todo o cal se precisaría un labor de longo alcance»¹⁰.

Poucos meses máis tarde informábase así sobre a influencia británica en Ferrol:

Nalgúns establecementos públicos, ponse e escóitase a Radio Londres e a de Boston, pero, dada a situación actual de España, de non-belixerante, descoñécese se deben tolerarse ou prohibirse estas audicións. A propaganda que as potencias en contra do Eixe, e por conseguinte en contra de España, fan por medio da radio serve de pasto a elementos perturbadores e desafectos ao Réxime para sementar o confusionismo... Con certa periodicidade, recíbense na comisaría, e con cuño para as autoridades, sobres procedentes da embaixada de Estados Unidos, con propaganda sobre as forzas que loitan en contra do Eixe, a cal é destruída¹¹.

E as rías continuaban a ser un foco de actividade alemá. Vigo e Ferrol —a base militar da Graña— contaban de xeito ben evidente con soldados alemáns procedentes dos seus barcos e submarinos, ata o punto de transmitirles a orde de impedirles baixar máis que o indispensable. Os portos galegos eran refuxio, reparación e base de subministración de combustible. Nalgúns casos con implicación da mesma CAMPSA de xeito directo; como unha testemuña relatou o 20 de

¹⁰ Do 12 de xaneiro de 1941, Arquivo da Fundación Nacional Francisco Franco, N.º 27189.

¹¹ Datado o 6 de febreiro de 1942, Arquivo da Fundación Francisco Franco, N.º 27149.

xaneiro de 1943, o petroleiro Campomanes abastecía un submarino alemán (Ros 2002: 112 e 114). Ou mesmo podemos lembrar o petroleiro alemán afundido nestes meses na bocana da mesma ría de Ortigueira.

Había constancia desta actividade tamén en Ferrol, Cádiz, Tenerife ou As Palmas (Ros 2002: 109). A protesta diplomática sobre este tema tivo certo efecto ante a ameaza británica de restrinxir os dereitos de navegación aos buques españois. A partir de decembro de 1941, «interrómpe» oficialmente a subministración de combustible aos barcos alemáns. Aínda así, as dúas últimas operacións recoñecidas polo Estado franquista con submarinos alemáns realizáronse en Ferrol nos meses de maio e setembro de 1942, e coa xustificación de reparación de «avarías mecánicas» (Wingeate 2010: 161).

E non era só a actividade militar ou de reparación, xa que o transporte do volframio era case inevitable realizalo a través dos portos. Nomeadamente no porto da Coruña funcionou unha gran cantidade de intermediarios especializados neste tráfico, mais tamén constatamos que se realizaban abastecementos en Muros, Noia, Corcubión ou Ribeira.

3. O PUNTO DE INFLEXIÓN SOBRE A DITADURA: MEIRÁS E A AMEAZA DE INVASIÓN ALIADA (VERÁN-OUTONO DE 1943)

Toda esta actividade propiciou o interese pola zona noroeste da Península. Semellaba que nestes meses o foco do rumbo da guerra priorizaba este territorio. En maio de 1942, un documento do embaixador italiano en Madrid, remitido ao Foreign Office co cuño de «most secret», indicaba o rumor do posible desembarco de tropas inglesas nunha zona denominada «Cantabria», que agora sabemos que pode estar ben relacionada coa rede británica de información que cubría toda a costa cantábrica¹². A vixilancia aérea alemá nesa zona intensificouse. O embaixador alemán e Serrano Suñer expresaban que todo era un rumor falso. Non sabemos se como causa ou consecuencia, o certo é que estas novas se combinaron no tempo coa vontade de construción de defensas antiaéreas de costa entre

---

¹² NA, HW 1/598.

Vigo e Ferrol e a disposición de sistemas defensivos nos aeródromos no norte de España¹³.

Dende os primeiros momentos de 1943, o interese británico sobre a Península oríentase a liquidar os problemas da guerra naval do Atlántico. O Estado franquista non parecía ter demasiado en conta as advertencias británicas respecto do apoio que lles seguía prestando aos barcos alemáns.

A idea dunha invasión inglesa polo norte costeiro da Península continuou practicamente ata o final da Segunda Guerra Mundial. No interrogatorio realizado tras o remate da guerra ao mesmo xefe da KO Spanien, Rohrscheidt, este relatou que Hamilton-Stokes —un dos máis altos responsables da intelixencia británica en España— planificara directamente esta invasión aeronaval¹⁴. Fronte a esta posibilidade, como se indica nun informe alemán de novembro de 1942, a Franco só lle quedaba unha alternativa: «En opinión do ministro español de Exteriores, a posibilidade de iniciar unha segunda fronte por medio dun desembarco de tropas anglo-norteamericanas na Península Ibérica tamén resulta perfectamente plausible. No caso de que iso ocorrese, o ministro espera ser auxiliado por Alemaña. Na súa opinión, a dita axuda debería comezar inmediatamente, coa entrega de armas confiscadas ao inimigo» (Wingeate 2010: 191).

Na primavera de 1943, a presión sobre a ditadura intensificouse. A Carta dos Procuradores e os rumores dun golpe de Estado co obxectivo de quitar a Franco do poder representa un dos momentos de maior tensión sobre o futuro da ditadura franquista. Non é o inimigo externo, senón os representantes do réxime na Cámara —Carta dos Procuradores— ou os mesmos compañeiros de armas da sublevación os que lle indican que debe deixar o poder. Cara a quen? A opción alternativa para os británicos sempre fora a restauración da monarquía, mesmo cun xeneral que transitase cara a un referendo sobre a forma de goberno. Semella que son os americanos os que máis promoven estes movementos pero poñendo por diante a maior relación e experiencia sobre o terreo dos británicos cos españois.

O contexto destes meses hai que entendelo como o dunha presión que medra cara a un conflito directo: avións británicos sobrevoando a raia portuguesa e deixando bombas sen carga en Xubia (Ferrol); submarinos alemáns afundidos

---

¹³ Do 26 de maio de 1942, NA, FO 371/30935.

¹⁴ NA KV 3/273.

recollidos polos pesqueiros galegos; desprazamento de tropas e prácticas militares en territorio galego...¹⁵

Durante a realización da Conferencia de Quebec, onde é ben coñecido que Roosevelt e Churchill abordan de xeito preferente que facer co futuro de España, o embaixador Hoare solicita antes de marchar cara a Londres unha reunión de urxencia con Franco no seu retiro estival en Meirás. O 20 de agosto de 1943 ten lugar esta reunión de dúas horas na que Franco escoita a presión dos aliados sobre a súa predisposición cara aos nazis con temas como a División Azul, a preferencia de Alemaña en materias de información ou nos portos, o comercio do volframio... Franco escoita na poltrona do seu despacho. A sorpresa de Hoare é evidente ante a inexistencia de reacción aparente do Caudillo. Hoare marcha cara a Londres sen ter referencia ningunha da decisión que tomará Franco.

Nos seguintes días de calma tensa, os aliados seguen a pensar que os movementos de Franco son escasos. Ou inexistentes. Na campaña de información e contrainformación destas datas a presión continúa. A principios do mes de outubro envíase a Londres unha listaxe exhaustiva de lugares posibles de aterraxe para un suposto de intervención directa dos aliados no noroeste español. A cantidade de lugares escollidos e detallados na zona noroeste da Península reafirma de xeito nítido cal era a zona sinalada dende había meses. Inclúense descrições de Guitiriz, La Virgen del Camino (León), Zamora, Vigo-Peinador, Vigo-Estuario, A Coruña, Ferrol, Lugo-As Rozas, Santiago, Valdoviño...¹⁶. O 8 de outubro é o día dun rumor moi difundido nestas datas de invasión polo norte da Península e polo Texo.

4. AS CARTAS ENRIBA DA MESA. A BATALLA DOS SERVIZOS DE INFORMACIÓN: OUTONO 1943-VERÁN 1944

Hoare retorna de Londres o 9 de outubro, o día despois desta data de invasión. A presión obriga a Franco a colocar as cartas enriba da mesa. O ministro Vigón failles a delegados da embaixada británica certas alusións ao coñecemento

---

¹⁵ Como exemplo dalgunha destas localizacións, véxase o artigo de Xosé María Lema sobre o campamento de Baio: <https://www.nosdiario.gal/articulo/memoria/campamento-militar-baio-cando-galiza-puido-ser-normandia/20210510185649121232.html> [última consulta: abril, 2021].

¹⁶ NA, AIR 40/1253.

de que os británicos incumpriran o pactado naqueles primeiros meses sobre a «non-belixerancia»: acúsaos de exceder as liñas vermellas preestablecidas. Non podían indicar o contrario cando representantes da ditadura sacan á luz as redes que teñen pouco que ver con estratexias diplomáticas, senón que claramente indican un coñecemento do terreo e mesmo un estudo pormenorizado da oposición interna.

Ás 9 da mañá do 20 de novembro de 1943, forzas da Garda Civil entran nunha pensión no número 34 do paseo da Condese de Sagasta en León. Nun dos seus cuartos atopan unha persoa que tenta responder cun revólver a entrada das forzas e morre de inmediato¹⁷. Con el cae a maior documentación que sobre unha rede de intelixencia se conserva ata a actualidade entre os arquivos militares. O morto é Lorenzo Sanmiguel. Co nome falso de Juan Martínez, entre 1942 e 1943 realiza numerosas viaxes polo norte de España como comercial da sucursal dunha compañía de transportes de Santander, a Vasco Riojana. As súas relacións cobren toda a zona setentrional da Península: A Coruña, Ferrol, Asturias, León, Santander e Bilbao. Cada quince días achégase á Coruña a deixar información no bar Minerva. De Juan Martínez, ou Lorenzo Sanmiguel Martínez, tras a súa morte, indícase que hai cargos concretos de «ser xefe da Zona Norte e asuntos de espionaxe»¹⁸.

Tras o rexistro do cuarto, e segundo o informe da Garda Civil, atopáronse na estancia varias pistolas, unha metralladora, un puñal e incluso dinamita. Un auténtico arsenal. E non só iso: numerosa documentación que permite, entre outras fontes, reconstruír o intenso funcionamento desta rede e as súas actividades, incluídos «partes quincenais de diferentes provincias que empezan na Coruña e terminan en León [...] nos que se conteñen datos reveladores das súas actividades de espionaxe»¹⁹. Localízase información de todo tipo: movemento de barcos, fotografías, información de tropas, de armas, de comercio de volframio, mapas de costa, planos de instalacións militares... Xa hai anos citaba un autor o material atopado naquela requisa:

¹⁷ Arquivo do Tribunal Militar Territorial N.º IV, León, Diligencias Previas 741/43, p. 1.

¹⁸ Arquivo do Tribunal Militar Territorial N.º IV, Asturias, Causa 558/43, p. 38.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 39-40.

Entre os efectos ocupados, había propaganda extremista, planos de maquinaria, fotografías de portos, do aeródromo de La Virgen del Camino, cartas, notas diversas, planos de fortificacións, diarios de produción de máquinas e talleres, estatística de obreiros, movemento de buques, distribución de material de guerra, situación das forzas da Garda Civil e do Exército, informes políticos, ou informes referentes ás partidas de fuxidos en León e Asturias. (Aguado 1975: 128)

A súa relación coa embaixada británica atópase expresa dende o primeiro intre na redacción do informe e nos contidos da documentación atopada, onde hai numerosa propaganda dos aliados. A relación de Lorenzo Sanmiguel coa embaixada británica e mesmo coa de EE. UU. é un feito. Non por iso aparece este tema.

É ben interesante observar a súa organización como prototipo daquelas que non foron sacadas á luz. Os métodos con que chegaba a establecer os contactos necesarios para recoller esta información eran diversos: dende antigos amigos da infancia e mocidade ata técnicos especializados, pasando por mulleres coas que establecía relacións de amizade máis ou menos duradeiras. Todos eles eran designados cunha letra, unha especie de cupón que lles daba o mesmo Sanmiguel para a súa identificación. Recibían importantes compensacións económicas polo seu servizo: cada unha das informacións pagábase en cantidades que oscilaban, segundo a súa transcendencia, entre 100 e 3000 pesetas. A rede chega ata as 80 persoas, pero no caso dos trinta primeiros que foron detidos de xeito case inmediato, a súa localización xeográfica expresa claramente a importancia da rede: había informadores en La Felguera, Santander, Astorga, La Virgen del Camino, Trubia, Reinosa, Bilbao, Guarnizo, Xixón, Avilés, Siero, Ribadesella, León, Ferrol e A Coruña. Fora traballada minuciosamente durante tempo cun notable apoio financeiro e loxístico da embaixada inglesa. Que coñezamos, ata este momento era a principal subministradora de información para os aliados sobre as posibilidades de intervención militar directa en territorio español.

Unha rede de preto de cen informantes para os británicos cubría todo o norte de España, a rede de Lorenzo Sanmiguel. O traballo de captación nesta rede ten dous obxectivos: un político, xa que boa parte dos seus contactos son familiares de represaliados e aos que se lles daba esperanza dun futuro cambio político; e outro económico, con cantidades ben importantes de diñeiro a cambio de infor-

mación. Os seus xeitos de actuar son mencionados no relato da causa militar aberta por un dos implicados para a zona da Coruña e Ferrol:

Que o referido Lorenzo lle ofreceu colocación no comercio indicado, que o seu soldo serían quince pesetas diarias, e o seu labor era estar na expresada tenda e facer algunha viaxe a Galicia a levar uns sobres a unhas persoas que el lle presentaría, e que lle aboaría a viaxe mais vinte pesetas de gastos particulares. Que, efectivamente, o día dous de outubro, acompañado do expresado Lorenzo saíu para A Coruña e Ferrol; que na primeira praza lle presentou a dous individuos cuxos nomes non coñece, dicíndolle que eran eles os que tiña que ver no bar Minerva, que despois andaron polo peirao e oíu como o expresado Lorenzo lles aconsellaba que tomasen nota da entrada e saída de barcos, con expresión de carga e descarga, procedencia, nacionalidade e punto de destino, e así mesmo que tomasen detalle dos canóns que había na praza e anotasen o número de ferrollo; que viu tamén como o Lorenzo lles entregou diñeiro, sen que poida precisar que cantidade. Que dende A Coruña se trasladaron a Ferrol, onde lle presentou a César Quiñones, e oíu como lle recomendou que tomase toda clase de datos de interese, e dándolle César un escrito con información e comunicándolle que pasaran avións, o Lorenzo insistiulle en que anotase todo; que tamén viu como lle entregou diñeiro, pero ignora a cantidade²⁰.

Todo isto enviábase á embaixada británica a través de valixa transportada en automóbil. Pero o que se observa na documentación interceptada dende o mes de agosto ata o falecemento de Sanmiguel en novembro deste 1943 —os momentos de maior presión cara a Franco— é que se establece de xeito bidireccional. É dicir, que non é só a recepción de informes dende a rede cos seus pagos, senón que, en ocasións, os informes revelan demandas concretas e ben precisas de información dos británicos. Por citar un exemplo: «En canto aos informes dos barcos nos portos da Coruña, Xixón e Santander, quere Vde. avisar aos axentes de que teñen que poñer os detalles seguintes, se é posible?: nome do barco, detalles das mercadorías, porto de orixe, peso das mercadorías, porto de destino e data de chegada do barco»²¹.

---

²⁰ *Ibidem*, p. 704.

²¹ Datado o 30 de setembro de 1943, *ibidem*, p. 479.

Ou tamén dende os servizos británicos se solicitaban confirmacións sobre outras informacións, como a referida a unhas amplas manobras de carácter anti-invasión na Coruña entre o 30 de xuño e o 3 de xullo de 1943, nas que participaron unidades de Marín, Ferrol e A Coruña: «Durante este período, dende as 9 da mañá ata as 13, os canóns antiaéreos e de costa dispararon proxectís activos contra brancos remolcados entre o monte San Pedro e a península de Suevos [...]. O comandante Basterreche díxolle que a puntería con proxectís activos resultara excelente, polo cal hai que dar moitos eloxios aos instrutores alemáns que ensinarian aos equipos dos canóns costa»²².

Con case total seguridade, quen destapou esta rede foi Walter Giese, responsable especial do servizo secreto alemán para esta zona noroeste dende o verán de 1943. Giese, que xa estivera implicado nos traballos de intelixencia en Bilbao —onde a Rede Sanmiguel tiña importantes ramificacións— e no envío de axentes a América, desprazouse cara a Galicia porque os seus superiores entendían a zona como vital para o destino de Franco. No interrogatorio posterior á guerra que lle realizaron os servizos americanos, Giese destacou a actividade dos dous principais portos —Vigo e A Coruña—, así como a transcendencia estratéxica do cabo Fisterra («tiñamos un axente permanente situado no faro do cabo Fisterra») (Martín de Pozuelo / Ellakuría 2008: 112).

Giese instalouse na Coruña, onde residiu de xullo a novembro de 1943, precisamente nas datas do incremento da presión diplomática británica e da «limpeza» desta rede. A partir das inscricións dos hoteis locais, a estrutura de Giese acadaba listaxes de persoas vencelladas con Gran Bretaña ou Estados Unidos que se atopaban de paso por Galicia. Estes informes eran enviados e centralizados no servizo de espionaxe alemán en Madrid. A recepción da información difundíuse por toda a armazón alemá peninsular e, se saía de Galicia, Giese avisaba aos axentes cara a que rexión ía. No mes de decembro de 1943, xusto despois da caída da Rede Sanmiguel, Giese foi ascendido a xefe da espionaxe e da contraespionaxe en Galicia. Ademais, semella relevante a coincidencia entre a actividade principal de Giese e a que realizaba a estrutura da Rede Sanmiguel: «A súa misión foi a de establecer unha nova rede de información sobre o movemento de barcos ao longo da costa noroeste de España, contactar con axentes alemáns a bordo dos buques que via-

---

²² *Ibidem*, p. 480.

xaban dende América a Vigo e A Coruña, e poñer axentes a bordo dos pesqueiros que operaban fóra dos portos galegos» (Martín de Pozuelo / Ellakuría 2008: 113).

Segundo a documentación británica, a razón pola que Giese é enviado a Galicia dende Bilbao é porque naquel verán de 1943 rompeu «o círculo da espionaxe británica en Bilbao»²³. De feito, a repartición de áreas da intelixencia nazi na Península Ibérica coincide coa da rede británica Sanmiguel: zona norte, con toda a liña de costa cantábrica dende Galicia ata a fronteira francesa²⁴. Servizos alemán e británico coa mesma división territorial fronte a fronte.

A estrutura da información británica no norte peninsular sufriu un serio golpe. Era a hora de *resetear* o dispoñible. A principios de decembro de 1943, o Foreign Office recibe un informe cunha listaxe con variadas anotacións que leva o título de «Consulados e diversos contactos». Nesta listaxe cítanse as redes de información máis seguras nesas datas. Realmente semellaba o retorno á situación duns anos antes, cando só se podía confiar para a posta en marcha de redes de sabotaxe e información no persoal de confianza. A maioría dos contactos que vemos nesta listaxe conformaban xa aquela primeira rede. Por cidades, a rede cubría os consulados de San Sebastián, Bilbao, Santander, Xixón, A Coruña, Vigo, Sevilla, Huelva, Cádiz, Xerez, La Línea, Alxeciras, Málaga, Linares, Almería, Cartaxena, Alacant, Valencia e Barcelona. Resultan curiosas algunhas referencias, como a da Coruña, de quen indica que non se atopan moi satisfeitos, pero si do seu fillo, «a quen pensamos utilizar nalgún momento. Sen esperanzas». Respecto aos contactos de nacionalidade non británica, Vigo e Bilbao son as zonas onde existe un maior número deles. A maioría son recrutados dentro de compañías inglesas xa existentes —por exemplo no Cable Inglés de Vigo— ou como choferes dos distintos consulados. Só no caso do contacto do Bierzo, Alexander Easton, se comenta a súa relación directa co «grupo de resistencia en Ponferrada». Na maioría dos casos son definidos como comprometidos contra os alemáns e Falanxe. Unicamente o definido como «Axente T» se presenta como destacado membro da Falanxe, con bos contactos, intermediario por medio do membro dos servizos españois de información Salvador Gómez-Bearé. Ás veces tamén se insiren as contías dos seus pagos, que van

---

²³ NA, KV 3/271.

²⁴ NA, KV 3/272.

dende as 3000 pesetas ao mes deste último membro de Falanxe ata as 300 polo mesmo período para o ben coñecido chofer Riós de Vigo.

Os servizos intensificaron a vixilancia en determinadas zonas de España, especialmente sobre a difícil cuestión do tráfico de volframio, que continúa existindo nesa cara dupla entre o tráfico oficial —agora máis decantado cara aos aliados— e o clandestino —cara á Alemaña nazi—. A principios de marzo de 1944, envíase un informe dende A Coruña aos servizos de intelixencia estadounidenses explicando a estrutura de vixilancia que se montara en Galicia, especialmente nas súas costas, sobre este tema. A información perfila unha costa galega absolutamente controlada no seu tráfico marítimo. Só na costa sur da provincia da Coruña había doce persoas que tiñan a finalidade de subministrar información entre os portos de Vilagarcía e Malpica. Outras quince están espaxadas polo golfo Ártabro, entre A Coruña e Ferrol. Mesmo se informaba de que no prazo de seis semanas se podía establecer unha boa estrutura de vixilancia ao sur de Vilagarcía, na provincia costeira de Pontevedra²⁵. Dúas conclusións sobre isto: unha, a dun territorio totalmente vixiado e do que se recibían moreas de información; outra, a persistencia do traballo ante a desconfianza xerada polo que podería facer a ditadura. Un obxectivo tan crucial para o rumbo da guerra como a posesión e tráfico deste mineral non podía ser desbotado.

5. AS PORTAS DE SAÍDA DO CONFLITO. CONCLUSIÓN

O franquismo foi virando progresivamente dende a primavera de 1944 cara aos aliados. Pero España seguiu sendo útil para determinadas actividades que deberían ser levadas con «discreción». Os aliados agora precisaban, baixo a égida de EE. UU., reconstruír unha sociedade devastada mental e economicamente tras o desastre. A desnazificación era un elemento indispensable para construír a nova sociedade democrática da Europa do benestar. Implementáronse notables esforzos para iso, desenvolvendo unha cultura «antifascista» case considerada o núcleo do relato da nova democracia en Europa. España, a ditadura franquista, converteuse nun aliado útil. Sen entrar nunca moi a fondo na natureza do seu

---

²⁵ NA II, Maryland, Box 25.

régime e, dende logo, cuestionando pouco tempo o indubidable apoio prestado ao Eixe durante estes anos, serviu para acoller, agachar ou facer de ponte de saída para moitos daqueles que participaron e colaboraran co III Reich, alemáns ou non. As mesmas rutas pola Península que servían para sacar a refuxio seguro aos perseguidos polos nazis servirían para fuxir estes. Galicia continuou a ser, sen ruído, un lugar referencial durante anos pola súa capacidade de fronteira marítima ou terrestre con Portugal. Como referencia pódese dicir que só en 1948, e nun único informe dirixido ao Foreign Office, se pedía a repatriación de seis centenas de alemáns que se atopaban agardando unha saída, moitos deles localizados en Galicia.

O mundo dos servizos de información é un mundo complexo. Ademais, o que se coñece é unha minoría, pola mesma definición de discreción e segredismo na utilización destes informes. Resulta case seguro que os materiais cos que construímos este relato, suficientes de por si en número e importancia, sexan unha mínima parte do total da información xerada nestes anos. Cando un se mergulla nestes arquivos e sistemas de información pouco ten que ver coas ideas preconcebidas que poidamos ter do material filmico ou escrito na posguerra. Todo foi creado sen dúbida para xerar un novo mundo que tivese de xeito preventivo a maior vacinación posible ante o totalitarismo.

Galicia era un lugar referencial no rumbo da guerra en Europa, nomeadamente entre os anos 1940 e 1944, por variados motivos xa expostos. Pero dende o verán de 1944, España deixa de ser un obxectivo estratéxico de primeira orde. E non só por cuestións territoriais, xa que a localización estratéxica da Península seguía a ser a mesma, senón tamén porque a ditadura de Franco establecía novos contactos ou mantiña os vellos tanto con EE. UU. como con Gran Bretaña. Deixouse o destino daquela ditadura que colaborara de xeito estreito co Eixe para unha segunda fase, xa que o obxectivo prioritario para as Nacións Unidas era derrotar o fascismo e facerlles asumir aos seus dirixentes a responsabilidade dos feitos, pero tamén o era construír un mundo novo que previse no posible a repetición do drama. Nel era necesario ter outras opcións: o franquismo xogou no novo mundo bipolar esa baza que os servizos de información aliados consolidaron.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- AGUADO SÁNCHEZ, Francisco (1975): *El Maquis en España*, Madrid, Editorial San Martín.
- ALPERT, Michael (2002): «Operaciones secretas inglesas en España durante la Segunda Guerra Mundial», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, Historia Contemporánea, 15, 455-472.
- FLUNSER PIMENTEL, Irene (2013): *Espiões em Portugal durante a II Guerra Mundial*, Lisboa, A Esfera dos Livros.
- GARCÍA CABRERA, Marta (2019): «Operation Warden: British sabotage planning in the Canary Islands during the Second World War», *Intelligence and National Security*, October, 35, 252-268.
- GIRÁLDEZ LOMBA, Antonio (2014): *Vigo y su colonia alemana durante la Segunda Guerra Mundial*, Vigo, Instituto de Estudios Vigueses.
- GRANDÍO SEOANE, Emilio (2013): «Rumores a gritos: ruido de sables contra el Frente Popular (febrero-mayo 1936)», *Hispania Nova: Revista de Historia Contemporánea*, Madrid, 11, 573-602.
- GRANDÍO SEOANE, Emilio (2021): *Hora Zero. La inteligencia británica en España durante la Segunda Guerra Mundial*, Madrid, Cátedra.
- MARTÍN DE POZUELO, Eduardo / ELLAKURÍA, Iñaki (2008): *La guerra ignorada. Los espías españoles que combatieron a los nazis*, Barcelona, Debate.
- MARTÍNEZ DE VICENTE, Patricia (2003): *Embassy y la inteligencia de Mambrú*, Madrid, Velecio.
- MESSINGER, David A. (2014): *Hunting Nazis in Franco's Spain*, Baton Rouge, Louisiana State University.
- MORADIELLOS, Enrique (2012): *La guerra de España. Estudios y controversias*, Barcelona, RBA.
- PASTOR PETIT, Domingo (1990): *Espionaje: la Segunda Guerra Mundial y España*, Barcelona, Plaza y Janés.
- PONZÁN VIDAL, Pilar (1996): *Lucha y muerte por la libertad, 1936-1945. Memorias de nueve años de guerra*, Barcelona, Tot.
- ROS AGUDO, Manuel (2002): *La guerra secreta de Franco (1939-1945)*, Barcelona, Crítica.
- TÉLLEZ SOLÁ, Antonio (1996): *La red de evasión del grupo Ponzán. Anarquistas en la guerra secreta contra el franquismo y el nazismo (1936-1944)*, Barcelona, Virus.
- VIÑAS, Ángel (2021): *El gran error de la República. Entre el ruido de sables y la ineficacia del Gobierno*, Barcelona, Crítica.
- WINGEATE PIKE, David (2010): *Franco y el Eje Roma-Berlín-Tokio*, Madrid, Alianza.